

Hulefâ-i Râşidîn Devri

Sahâbe Anlayışı

Mehmet EFENDİOĞLU,

İstanbul: İstanbul İFAV Yayınları 2019, 260 sayfa.

Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki en hayırlı ümmet olarak vafettiği ve Allah Resûlü'nün kendilerinden övgü dolu sözlerle bahsettiği sahâbe, bugüne değin birçok araştırmannın ve çalışmanın konusu olagelmış, haklarında nice makale ve kitaplar yazılmıştır. Bu alana hizmet etmek amacıyla yazılan kitaplardan birisi de Dr. Mehmet Efendioğlu tarafından kaleme alınan *Sahâbenin Fazileti ve Adâleti Bağlamında Hulefâ-i Râşidîn Devri Sahâbe Anlayışı* isimli kitapır. Akademik ilgi alanı itibariyle sahâbe konusuna büyük önem vermiş, ilmî hayatını sahâbe araştırmalarına vakfetmiş olan Efendioğlu'nun doçentlik takdim tezi olarak hazırladığı bu eser de önceki eserleri gibi, sahâbe konusuna önemli katkılar sağlamıştır.

Sayın Efendioğlu, kitabına çalışmanın önemi, amacı ve metodu, araştırmannın muhtevası ve kaynakları hakkında malumat vererek başlamıştır. Giriş bölümünde ise iki başlık açarak 'Anahatlarıyla Sahâbe' ve 'Kuran ve Sünnet'te Sahâbe' konularını işlemiştir. Hemen akabinde birinci ve ikinci bölümü 'Hulefâ-i Raşidîn Devrinin Fitne Öncesi Döneminde Sahâbe Anlayışı' ve Hulefâ-i Raşidîn Devrinin Fitne Sonrası Döneminde Sahâbe Anlayışı' şeklinde iki ayrı başlık altında konuyu ele almıştır. Her bölümün sonuna değerlendirme yazısı yazmasının yanı sıra kitabını bir sonuç kısmı ile de hitama erdirmiştir.

Giriş bölümüne (29-61), sahâbe kelimesinin lugavî ve ıstılâhî manaları ve rilererek kökenine işaret edilmiş, kelimenin farklı kullanım şekilleri ve alanlarına temas edilmiştir. Sahâbenin sayısına dair de ihtilâf söz konusu olduğundan dolayı farklı rivâyetleri zikredip toplam sayının takriben yüz bin civarında olduğu kanaatinde olduğunu ifade etmiştir. Değinilen bir başka husus ise sahâbîyi tanımanın yollarıdır. Bunlar, Tevatür, Şöhret, Şehadet ve İkrar Yolu'dur. Sahâbe de kendi içerisinde tabakalara ayrılmaktadır. Birçok tabakalandırma

yapılsa da bunlardan en fazla itibar göreni Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (v. 405/1014) yaptığı 12 kademeli olanıdır. Sahâbe neslinin en son vefat edeni Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî'dir (v. 110/728). Ayrıca Efendioğlu, ilave-ten, her şehrin en son vefat eden sahâbisini de tek tek serd etmiştir. Sahâbenin taksim nevilerinden birisi de rivâyet sayılarına göre olandır. Bu taksime göre de sahâbe iki ana kategoriye ayrılmışlardır; Bin ve üzerinde hadis rivâyet eden sahâbîlere muksirûn denilirken, binin altında hadis rivâyet edenlere de mukillûn denilmiştir.

İslâm'ın ilk nesli olan ashâbın değerini ve sonraki nesillere göre üstünlü-ğünü ortaya koyan özellikler, başta hadis kaynakları olmak üzere muhtelif alanlarda telif edilmiş kitaplarda 'Fezâil'üs-Sahâbe' başlığı altında anlatılmıştır. Buradaki adâletten kasıt ise rivâyetlerinin kabul edilebilmesi için râvînin Müs-lüman ve âkil olması, buluğa ermesi, dinin emir ve yasaklarını uygulamada titiz davranması ve toplum içinde küçük düşürücü davranışlardan uzak durmasıdır. Tartışmalara konu olan zabt ise adâletten ayrı bir vasıftır ki onun da ken-dine has şartları ve özellikleri mevcuttur. Hadis bilgisinde yeterli olma, yazılı malzemeyi iyi koruma, ezberi sağlam olma şeklinde tanımlanan zabtı, adâlet kavramının içerisine dâhil ederek, buradan hareketle tenkit yönelten kimseler bu ince ayrımı fark edemediklerinden dolayı yanlışlardır. Ayrıca, yazar sahâbenin âdil kabul edilip edilmemesi konusunu;

“Sahâbenin adâletinden kasıt, Hz. Peygamber adına hadis uydurma ve yalan söy-leme konusunda kendilerinden bir kusur sabit olmamışsa adâletlerini belirleyen se-bepleri araştırma zahmetine girmeden başkalarının ta'diline ihtiyaç duymadan ri-vâyetlerinin kabul edilmesidir” ifadeleriyle açıklamıştır.

Giriş bölümünün ikinci kısmında ise Kur'ân ve Sünnet'te Sahâbenin yeri başlığı altında, Kur'ân-ı Kerîm'de sahâbenin geçtiği ayetler esas alınarak sahâbenin nitelikleri belirlenmiş ve ayrı ayrı açıklanmıştır. Âdil bir ümmet, Al-lah Teâlâ'nın rahmetini ummayı hak eden nesil, yeryüzüne çıkarılan hayırlı topluluk, gerçek müminler, kurtuluşa erenler, râzî olunmuş ve rızâyâ ermiş kimseler, ... şeklindeki ifadelerin tamamı ayet-i kerîmelerden mühlhemen yapılmış nitelendirmelerdir. O nesil ki nice ayetlere ve hadislere konu olmuş, her zaman ve her mekânda adları dualar ile zikredilmiştir. Ayetlerin ardından ha-dislerde geçtiği yerler incelenecek olduğunda yine hatırı sayılır sayıda hadîs-i şerîfe ulaşılmaktadır. Bu hadislerden hareketle, en hayırlı nesil, aleyhinde ko-nuşma yasağı bulunan topluluk, zafer ve bereket vesilesi bir nesil, ümmete gü-vence bir topluluk, ... şeklinde tanımları yapmak mümkündür. Nitekim Sayın Efendioğlu da bunların her birini alt konu başlıkları yaparak altında sahâbenin bahsinin geçtiği ilgili ayeti zikretmiş ve kısaca izah etmiştir. Sahâbenin bazen yaptıkları hayırlı işlerin övülmesi, bazen de işledikleri hatalar için uyarılmaları da bu iki kaynakla gerçekleşmiştir.

Birinci bölümde (63-104), Hulefâ-i Raşidîn devrinin fitne öncesi döne-

minde sahâbe anlayışı işlenmektedir. Hicrî 11-30 (milâdî 632-650) yılları arasındaki toplamda ilk yirmi yıllık dönem aynı zamanda “Huzur ve Sükûn Dönemi” olarak da bilinmektedir. Resûlüllâh’ın hicrî 632 yılındaki irtihâlinin ardından hicret yoldaşı ve mağara arkadaşı Hz. Ebû Bekr, Sakîfetü Benî Saide’de sahâbenin önde gelenlerinin istişaresi sonucu İslâm ümmetinin ilk meşrû halifesi seçilmiştir.

Hız. Ebû Bekr halîfeliğinin ilk safhasında özellikle Hız. Peygamber’in icratlerini sürdürmüştür. Bunların en önemlisi olan İslâm’ı yayma faaliyetlerini son sürat devam ettirtmiş, bu gaye uğruna Sasânî ve Bizans üzerine sahâbe önderliğinde birçok sefer tertip etmiştir. Sahâbenin düzenlenen seferlere iştirakı ümmet nezdinde hem bir onur hem de zafer vesilesi sayılmıştır. İlk halife, sahâbe-i kirâmı daima gözetmiş ve ön planda tutmuştur. Onlara, Hız. Peygamber’e olan yakınlıklarına göre muamelede bulunmuştur. Daha dünyada iken cennetle müjdelenmiş Aşere-i Mübeşşere’ye ise hususi bir önem atfederek yanından ayrılmalarına müsaade etmemiştir. Bir karar alacağı zaman mutlaka kendilerine danışıp, onaylarını almıştır. Dini konulardaki bilgi eksikliğinde başvurduğu ilk adres de tabi ki sahâbe olmuştur, içinden çıkılması zor meseleleri onların yardımı ile çözüme kavuşturmuştur. Hız. Ebû Bekr, Ehl-i Beyt’e de ihtimam göstermiş, onların hakkında çok ince düşünmüş ve onlara çok büyük değer vermiştir.

Hız. Ömer de selefinin izinden giderek İslâm’ı yayma amaçlı fetih esaslı bir siyaset benimsemiştir. Her seferde sahâbeyi öncelemiş, onlardan istifade etmiştir. Hız. Ömer, sahâbileri yeni fethedilen bölgelere dini tanıtmak ve öğretmek hedefiyle muallim olarak göndermiştir. Muhtelif İslâm şehirlerinde sahâbenin önde gelenlerini üst düzey görevlere atamıştır. Ayrıca Hız. Ömer, sahâbe hakkında kötü konuşanlara, onlara dil uzatanlara oldukça sert muamelede bulunmuş ve bu tür davranış sergileyenlere fiilî yaptırımlar uygulamıştır. Ebû Ubeyd b. Mes’ûd es-Sekafî’yi (v. 13/634) bir orduya komutan tayin ettiğinde söylediği şu sözler sahâbeye verdiği değeri kanıtlar niteliktedir:

“Resûlüllâh’ın ashâbının sözünü dinle ve onlarla sürekli istişare et!”

Hız. Osman ise kendisine bir dava getirildiğinde sahâbe-i kirâmı yanına çağırır, onların görüşlerine başvurduktan sonra davayı sonuçlandırır. Kur’ân-ı Kerim’in farklı kıraatleri hususunda ihtilâflar vukû bulduğunda da halife, yine ashâbı bir araya getirerek onlarla istişare etmiştir. Hassaten Ehl-i Beyt’e son derece tâ’zim ve hürmet göstermiştir. Hız. Ali’nin görüşlerini her zaman önemsemiş, ilmine itibar etmiş, hukukî meselelerde ve davalarda yardımına başvurmuştur. Valilerini, komutanlarını ve kadılarını da sahâbilerden seçmiş, sahâbeye farklı şehirlerde yaşama imkânı tanımıştır. Hız. Osman kendi yaptığı gibi herkesin sahâbeye hoşgörülü ve saygılı olmasını beklemiştir. Bu beklentinin dışına çıkan ve sahâbilere dil uzatanları hapis ile cezalandırmıştır. Hız. Osman’ın hilâfetinin ilk altı yılına kadar sahâbe adâlet ve fazilet açısından sorgulanmamış, rivâyetlerinin kabulü tartışılmamıştır. Ancak bundan sonraki süreç

hiç de öncesi gibi olmamış, ihtilâflar ve ayrışmalar baş göstermeye başlamıştır. İkinci bölüm (105-224), Hulefâ-i Raşidîn devrinin fitne sonrasındaki sahâbe anlayışını anlatmaktadır. Bu dönem, Müslümanlar arasında ilk iç karışıklıkların yaşandığı ashâbın sayısının oldukça azaldığı, huzurun giderek azaldığı on yıllık (Hicrî 30-40) bir dönemdir. Hz. Osman hilâfetine birinci devresinde İslâm topraklarını genişletmek için fetih seferleri düzenlerken ikinci devresinde ortaya çıkan fitneleri bastırıp yok etmekle uğraşmıştır. Bu fitnenin zühur etmesindeki başlıca sebepler, İslâm dünyasının genişlemesi, sahâbenin sayısının azalması, sosyal hayatın değişmesi ve fitne ehlinin faaliyetleridir. Fitnenin iyiden iyiye yayılması ile birlikte sahâbeye yönelik tutumlar değişmiş, haklarında tartışma konuları türemiştir. Hz. Osman'a ve vâlilerine isyan eden âsiler, Hz. Osman'ı hilâfetinden uzaklaştırma kararı almış ve bunu kendisine bildirmişlerdir. Görevinden çekilmemekte kararlı olan halîfenin evi kuşatma altına alınmış, 40 günün ardından Hz. Osman *Mushaf-ı Şerif*'inin başında iken şehit edilmiştir. Şehâdetine kadar, Ensâr ve Muhâcîr'i koruyup gözetmiş, saygıda kusur etmemiş ve ihtiyaçlarını karşılamak için büyük gayret sarf etmiştir. Hz. Osman'ın sahâbeyi hoşnut etmek için bu denli gayret göstermesine rağmen sahâbe, âsilere nispeten sayılarının az olması ve farklı şehirlere dağılmış olmaları sebebiyle halîfeyi âsilerden koruyamamış, katlinin önüne geçememişlerdir. Fakat buradan sahâbenin kusurlu olduğu düşüncesine kapılmak doğru olmaz. Zira muhâsara günlerinde sahâbe elinden gelen çabayı sarfetmişse de sonuç elde edememişlerdir. Sahâbe hakkında başlayan tartışmalar, bu süreçten sonra eleştirilere dönüşmüş, sahâbeye fütursuzca dil uzatan bir grup ortaya çıkmıştır.

Hz. Ali dönemine gelince, karışıklıkların hüküm sürdüğü bir ortam karşımıza çıkmaktadır. Bu karışıklıklar elbette halîfe seçimine de tesir etmiştir. Hz. Ali'nin halîfe olarak seçilmesi, sair halîfelerde olduğu kadar kolay olmamıştır. Hz. Osman'ın şehid edildiği, âsilerin kol gezdiği ve fitnenin devam ettiği bir ortamda hilâfet makamının başına geçerek İslâm âlemini sükûnete erdirmek güçlü bir irade ve sabır gerektirmektedir. Nitekim halk da durumun farkında idi ve ilk başvurdukları kişi Hz. Ali'ydi. Resmen halîfe olan Hz. Ali, ilk iş olarak Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmak için mücadele etmiş ve iki bin kişilik bir âsiler topluluğuna karşı verilen bu mücadele hiç de kolay olmamıştır. Hz. Ali döneminin en önemli özelliklerinden birisi de fetih hareketleri tamamen durmuş, iç meseleler halledilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte sahâbe arasında da tartışmalar başlamış, görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve gruplaşmalar başlamıştır. Artık sahâbe temelde üç gruba bölünmüştür: 'Hz. Ali Taraftarı Sahâbiler', 'Hz. Muâviye Taraftarı Sahâbiler' ve 'Tarafsız Sahâbiler'. Cemel ve Sıffin savaşları ile Hakem olayı sahâbenin birbirine olan tutumunu ve halkın sahâbeye olan tutumunu tamamen değiştirmiştir. Yeni fırkaların ortaya çıkması, bu fırkaların kendilerini haklı, karşı tarafı da haksız göstermek için asılsız haberler uydurması ve haberlerde sahâbeyi kullanması da sahâbenin eleştirilmesinde

büyük bir etken olmuştur. Hz. Ali ise ashâb arasındaki ayrışmalarda her gruba eşit mesafede durmuş, faziletlerine binaen hepsini sahiplenmiştir.

Kitabın son iki bölümünde genişçe ele alınan bu hususların ardından yazar, yirmi maddeden oluşan bir sonuç kısmı yazmış ve burada, kitaptan çıkarılabilecek neticeleri sıralamıştır. Öte yandan, kitapta, okuyucuya anlama kolaylığı sağlayacak, genel konudan kopmadan zihinde konu bütünlüğünü sağlayacak şekilde bir yazım ve uslûp takip edilmiş, böylece oldukça istifadeyi mümkün kılan bir imkân okuyucuya arz edilmiştir. Özellikle, konunun mahiyeti gereği, tarihi vâkıaların ayrıntılı bir şekilde anlatılması ve incelenmesi, kitabın sadece bir hadis ricâli veya sahâbe tabakâtı çalışması değil, aynı zamanda bir İslâm tarihi kitabı özelliklerini taşıma vasfı da kazandırmıştır.

Son olarak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Sahâbe Anlayışı* adlı eserin, sahâbenin faziletini ve âdeletini kavramak, meşrû halîfeler döneminde sahâbeye olan tavır ve muameleyi ayrıntısıyla öğrenmek adına son derece faydalı bir çalışma olduğunu da belirterek hakkını teslim etmek ve Dr. Mehmet Efendioğlu'nu gerek bu çalışması, gerekse sahâbe hakkında kale aldığı ve alacağı diğer çalışmalarını için tebrik etmek yerinde olacaktır.

Rukiye Emine BURUKOĞLU (rukiye.burukoglu@gmail.com)

*Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Hadis, İSTANBUL*